

Araştırma Makalesi / Research Paper

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE EKŞİLTME Lİ KULLANIM BİÇİMLERİ

Yasin KARADENİZ*

Öz

Eksiltme, konuşma ya da yazı dilinde bir sestem bir cümle düzeyine kadar gidebilir. Konuşma veya yazı dilinde eksiltme; en az çaba yasasının, bir başka deyişle enerjide tasarrufun bir sonucudur. Dünyada “Zipf yasası” olarak da bilinen en az çaba yasası; tekrara düşmeden, sözü fazla uzatmadan, ekonomik ama karşıdaki kişinin anlayabileceği en etkili şekilde dili kullanmaktır. Bu nedenle konuşur ya da yazar, kullandığı dilin kuralları çerçevesinde çeşitli eksiltmeler yapabilmektedir.

Konuşma dilinde sıklıkla karşılaşılan eksiltme örneklerinin, bazı durumlarda yazı dilinde de kullanıldığı görülmektedir. Konuşma dilinde eksiltmenin belirli bir kuralı ya da düzeni olmadığı için yapılan incelemelerde konuşma dilinin temel alınması doğru sonuçlar vermeyebilir. Bu nedenle eksiltmeyle ilgili çalışmalarda daha çok yazılı metinler kaynak olarak seçilmektedir. Bu çalışmada da konu, Özbek Türkçesi eserlerinden seçilmiş bazı metinler çerçevesinde ele alınmıştır.

Çalışmada, eksiltme yapılarının Özbek Türkçesindeki kullanım biçimleri üzerinde durulmuştur. Bundaki amaç, genel olarak eksiltmenin Özbek Türkçesindeki oluşum biçimlerini göstermektir. Bu sebeple öncelikle eksiltme terimi konusunda Türkiye ve Özbekistan dil bilimindeki görüşler verilmiş, bu konuda dile getirilen diğer terimler gösterilmiş, eksiltme konusuyla doğrudan ilişkili olan ve eksiltmenin oluşum sebebi kabul edilen *en az çaba yasası* üzerinde durulmuştur. Daha sonra Özbek

Geliş Tarihi/ Date Applied: 29.10.2021

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 02.02.2022

Makalenin Künyesi: Karadeniz, Y. (2022). “Özbek Türkçesinde Eksiltmeli Kullanım Biçimleri”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 53, 47-78

DOI: 10.24155/tdk.2022.198

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ykaradeniz57@gmail.com.

ORCID ID: 0000-0002-0604-1271

Türkçesinde eksiltme konusu; edebî eserlerden seçilen metinlerden hareketle ek, kelime, kelime grubu ve cümle düzeyinde incelenmiştir. Böylelikle konu, bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Özbek Türkçesi, eksiltme, yazı dili, en az çaba yasası, konuşma dili.

Ellipsis Usage Forms in Uzbek Turkish

Abstract

Ellipsis can range from a sound to a sentence in spoken or written language. Ellipsis in speech or writing is a consequence of the law of least effort, in other words, saving energy. The law of least effort, also known as “Zipf’s law” in the world, is to use language in the most effective way that the other person can understand, without repetition, without further ado. For this reason, the speaker or writer can make various ellipsis within the framework of the rules of the language uses.

It is seen that the examples of ellipsis, which are frequently encountered in spoken language, are also used in written language in some cases. Since there is no specific rule or order of ellipsis in the spoken language, taking the spoken language as the basis for the researches may not give correct results. For this reason, mostly written texts are chosen as a source in studies about ellipsis. In this study the subject was been discussed within the framework of some texts selected from Uzbek Turkish works.

In the study, the usage forms of the ellipsis structures in Uzbek Turkish are been emphasized. The purpose of this is to show the formation forms of ellipsis in Uzbek Turkish in general. For this reason, first of all, the views in linguistics of Turkey and Uzbekistan on the term of ellipsis were given, other terms expressed on this subject were shown, and the least effort law, which was directly related to the subject of ellipsis and accepted as the reason for the formation of ellipsis was been emphasized. Then, the subject of ellipsis in Uzbek Turkish was been examined at the level of affixes, words, phrases and sentences, based on the texts selected from literary works. Thus, the subject was been evaluated with a holistic approach.

Keywords: Uzbek Turkish, ellipsis, written language, least effort law, spoken language.

Giriş

Günümüzde kullanılan dünya dillerinde, konuşulup yazılmaya başlandığı dönemden itibaren çeşitli sebeplerle ses, kelime ve cümle düzeyinde değişimler olmuştur (Efendioğlu ve İşcan, 2010: 133). Büyük ihtimalle dünya dillerinde gelecekte de çeşitli değişimler olacaktır. Yaşanan bu değişimler art zaman eş zaman bakış açısıyla fonoloji, morfoloji, sentaks ve

semantik gibi dil biliminin inceleme alanlarına girmektedir. Dünyadaki konuşma ve yazı dillerinde eksiltmeli kullanımlar ses ve yapı açısından incelendiğinde, kelimelerin ya da cümlelerin geçmişten günümüze kadar çeşitli sebeplerle kısaltılarak kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Olaya kelime düzeyinde bakılacak olursa, uzun olduğu gerekçesiyle işlevselliğini yitirip yerini başka bir kelimeye bırakmamış; aksine kelimenin türeme ya da birleşme aşamasında çeşitli yollarla kısaltmalar yapılmış ve aynı kelimeler farklı biçimlerde kullanılmaya devam edilmiştir. Bu durum, dünya dillerinde olduğu kadar Türk dili için de geçerlidir.

Türkiye Türkçesinde eksiltme yapılar için “eksiltim” (Gümüşatam, 2013: 1539-1553; Yavuz, 2020: 213-244), “eksilti, eksiltili anlatım, kısaltma, en az çaba yasası” (Gemalmaz, 1997: 28; Demirci, 2015: 25-42), “düşüm, düşürme, sıfır tekrar” gibi çeşitli terimler kullanılmaktadır. Yurt dışında, özellikle de Batıda yapılan çalışmaların genel olarak “en az çaba yasası/ilkesi” üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. “En az çaba yasası/ilkesi”, Fransız filozof Guillaume FERRERO tarafından 1894’te öne sürülmüştür (Ferrero, 1894: 169-182). Daha sonrasında Amerikan dil bilimci Georgy Kinsley ZİPF; en az çaba yasasını biraz daha ileri götürmüş, kelimenin kullanım sıklığı ile kısalması arasındaki bağlantısını ortaya çıkararak bir kelime ne kadar sık kullanılıyorsa en az çaba yasası gereğince o kadar kısaltmaya uğrar sonucuna varmıştır (Zipf, 1949: 1). Eksiltme olayına cümle açısından yaklaşan HENGİR MEN, cümlede doğrudan kullanılmayan ancak anlamı var olan öğelerin eksikliğini bu yapılara örnek göstermiştir (Hengirmen, 1999: 155).

Hamza ZÜLFİKAR eksiltme konusunu semantik açıdan değerlendirmiş; bir ek, kelime, kelime grubu ya da cümlenin öğelerinin anlatıma kolaylık sağlamak amacıyla eksiltildiğini dile getirmiştir (Zülfikar, 2006: 649). Zeynep KORKMAZ “eksiltim” şeklinde adlandırdığı bu yapıları semantikle ilişkilendirmiş, kelime düzeyinde bazı seslerin cümle düzeyinde ise bazı öğelerin kullanılmadığı hâlde anlamda bir eksiklik oluşturmayan dil biçimlerinin bütünlüğü olduğunu ifade etmiştir (Korkmaz, 2010: 81-82).

Süer EKER, *Çağdaş Türk Dili* eserinde “en az çaba yasası”nı zıddı olan “en çok çaba yasası”yla birlikte inceleyerek bu alandaki çalışmalara farklı bir boyut kazandırmıştır (Eker, 2009: 28-29). Aynı şekilde Günay KARAAĞAÇ da “en az çaba” ve “en çok çaba etkisi” şeklinde adlandırdığı konuyu farklı bir bakış açısıyla eksiltme ve uzatma biçiminde ele almıştır. (Karaağaç, 2010: 54-55).

Eksiltme yapıları üzerindeki çalışmalara bakıldığında genellikle eksiltme yapılarının ek, kelime ya da cümle düzeyinde ayrı ayrı işlendiği; hepsini kapsayıcı çalışmaların çok az olduğu görülmektedir. Yapılan bu

çalışmalara bakıldığında eksiltme yapıların ortaya çıkış nedeni konusunda araştırmacıların en az çaba yasasında birleştiği görülmektedir. Bu nedenle en az çaba yasası üzerinde de ayrıca durmak gerekir.

1. En Az Çaba Yasası

En az çaba yasası, konuşma sırasında en az düzeyde enerjinin harcanması şeklinde ifade edilmektedir (Eker, 2009: 30). Eksiltme yapıların oluşum sürecine bakıldığında hemen hemen bütün araştırmacıların bu süreci en az çaba yasası (least effort) ile ilişkilendirdiği görülmektedir. En az çaba yasası genellikle eksilme yapılar incelenirken açıklanmış, Türkoloji sahasında ayrı bir teori şeklinde incelemesi fazla yapılmamıştır (Demirci, 2015: 26).

En az çaba yasasının dünyadaki en önemli öncüsü George Kingsley ZİPF'tir. Zipf yasası olarak da bilinen en az çaba yasası, usta ile tezgâhı arasındaki ilişkiyle açıklanmaya çalışılmıştır. ZİPF'e göre; bir usta iş yaparken en çok kullandığı aletleri tezgâhta yakın bir yere, en az kullandığı aletleri ise uzağa koymaktadır. Yani aletlerin ustaya uzaklığı ile kullanım sıklığı arasında bir orantı vardır. Bir şeyin sık kullanılması, ona en az çabayla ulaşılmasını beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte sık kullanılan bir alet diğerlerine oranla daha fazla yıpranacaktır. ZİPF; kullanım sıklığı ile yıpranma olayını dile uyarlamış, ses ve yapı bakımından sık kullanılan dil unsurlarının en az çabayla kullanılmasından dolayı yıprandıklarını, yani hangi ek ya da kelime sık kullanılırsa en az çaba yasası gereği eksilmeye uğradığını belirtmiştir (Strazny, 2005: 1205-1206). Konuşan kişiler, en az çabayla kendini doğru ve anlaşılır şekilde ifade etmeye çalışırken dinleyiciler de duyduğunu an az çabayla anlama gayretindedir. Mesela bir ders, konferans ya da sempozyumda konuşan kişi kendini doğru şekilde ifade edecek kelime ve cümleleri özenle ama en kısa şekilde aktarmaya çalışır. Aynı şekilde öğrenci ya da dinleyiciler de duyduklarını not alırken konuşanın ağzından çıkan her kelimeyi harfi harfine yazmak yerine en az çabayla, anlatılan konuyu doğru ifade edecek kısa cümleler ya da kodlamalar şeklinde yazmaya çalışır. Konuşan ile dinleyici arasındaki en az çaba isteğinin orantısı, yani kelimelerin ve eklerin kullanılma sayısının çarpımlarının eşitlemesi bir nevi bu yasanın (Zipf Yasası) temelini oluşturmaktadır (Kumova Metin, 2008: 468-469). ZİPF, en az çaba yasasını bireysel ve toplumsal davranışların çabası şeklinde ayrı olarak incelemiş, birey temelinde çocukların sözlü anlatımlarını, insanların konuştuğu kelimeler ve kelimelerin anlamlarını istatistik ilkelerine göre analiz etmiştir. ZİPF, en az çaba yasasını dil bilimsel istatistik ilkeleriyle inceleyen ilk kişi olduğu için en az çaba yasası, "Zipf Yasası" şeklinde de adlandırılmaktadır (Zipf, 1949: 1-544).

David CRYSTAL, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* adlı çalışmasının “economy” maddesinde dildeki ekonomik kullanım biçimlerini açıklarken en az çaba yasasını ifade etmek için “shortest move, last resort, last effort” gibi farklı terimlerin de kullanıldığını belirtmiştir (Crystal, 2008: 162).

Fransız dil bilimci André MARTİNET en az çaba yasasını, insanın kendini ifade ederken çok sayıda dil unsurunu oldukça az enerji harcarak anlatmak isteğini “ekonomi” sözüyle adlandırmıştır. MARTİNET, birden fazla unsurun mümkün olduğunca “az çabayla/enerjiyle” anlatılması arasındaki zıtlığın dengelenmesi çabasının dilin ekonomisini oluşturduğunu ifade etmiştir (Martinet, 1955: 94-99).

En az çaba yasası herhangi bir ekte ses, kelimedeki ek, cümlede öge ya da paragrafta cümle biçiminde olabilir. Eksilmenin türüne göre oluşum biçimi de değişiklik gösterir. En az çaba yasasına bağlı olarak eksiltme yapıları dünya dillerinde olduğu gibi Türk dilinde de görülmektedir. Türk dilinin tarihî lehçelerinden çağdaş Türk lehçelerine kadar örnekleri mevcuttur.

Tatar Türkçesinde ses olaylarını inceleyen KUDAŞEV; ünlü incelemeleri dâhil olmak üzere ses değişimlerinin en önemli sebebinin, en az çaba yasası olduğunu dile getirmiştir. Bu durumu ispatlamak için fizik yasalarına göre Tatar Türkçesinde ses değişimlerini inceleyen KUDAŞEV, ince ünlülü seslerin kelimenin sonunda ortasına göre daha sık kullanılmasını en az çabayla ilişkilendirmiştir (Kudaşev, 2011: 323)

2. Özbek Türkçesinde Eksiltme

Türkiye’de yapılan çalışmalarda “eksiltim, eksilti, düşüm, düşürme, elips” gibi farklı terimlerle adlandırılan eksiltme konusu, Özbek Türkçesi gramer çalışmalarında “tovush tushishi” biçiminde adlandırılmaktadır (Jamolxonov, 2005: 75; Hamroyev, 2008: 11). Özbek Türkçesinde ses düşmesi/eksilmesi konusunu inceleyen RESHETOV ve IBROHİMOV vd.; kelime kök ve gövdesindeki ünlüler incelendiğinde ya da daraldığında, kalın ve ince ünlüler yan yana geldiğinde, kelime kök veya gövdesine yapım ekleri geldiğinde ya da iki kelime birleştiğinde çeşitli ses eksiltmelerinin meydana gelebildiğini belirtmişlerdir (Reshetov ve Ibrohimov vd., 1966: 65-67; Tursunov ve Muxtorov ve Rahmatullayev, 1975: 90). Özbek Türkçesinde kelimenin başında, ortasında ya da sonunda ses düşmesi için farklı terimler kullanılmaktadır (Reshetov ve Ibrohimov vd., 1966: 65). Eksilen seslerin kelimedeki yerine göre bu farklı adlandırmaların ise Rusça gramerlerden alındığı görülmektedir.

2.1. Özbek Türkçesinde Ek Düzeyinde Eksiltme

Ek düzeyinde bir eksiltme, Türkiye Türkçesinde konuşma dilinde genellikle karşılaşılan bir durum iken yazı dilinde eklerin eksiltilmesi pek hoş karşılanmamakta veya yanlış kullanım olarak kabul edilmektedir. Konuşma dilinde daha az enerji harcama, bir başka deyişle en az çaba yasası gereği konuşan kişi, gramer kurallarından uzaklaşarak bazı ekleri eksiltmektedir. Aslında aynı durum yazı dili için de geçerlidir. Kullanım sıklığı gereği bazı çekim eklerinde aşınma diyebileceğimiz ses düşmesinin olması beklenir. Ancak az önce dile getirdiğimiz gibi yazı dilinde mümkün mertebe gramer kurallarına uyulmakta ve ekler tam kullanılmaktadır.

Özbek Türkçesinde eklerde eksiltme konusuna bakıldığında Türkiye Türkçesinin aksine konuşma dilinde sıklıkla karşılaşıldığı gibi yazı dilinde de pek çok ek eksiltme örneği bulunmaktadır. Dil bilimi uzmanları dillerdeki çeşitli eksiltme örneklerini kullanım sıklığı ile ilişkilendirmekte, dolayısıyla yazı ya da konuşma dilinde en sık kullanılan yapıların en az çabayla kullanılmaya çalışıldığını dile getirmektedir. Özbek Türkçesinde bu durumun en iyi örnekleri, birleşik fiil kipleridir. Özbek Türkçesinde cümle kurgusunda birleşik fiil kiplerinin yoğun kullanılması, bu yapılarda ek eksiltilmesinin örneklerini artırmıştır. Bu örnek kullanımlar, eklerin biçimine göre şu şekilde gruplandırılmıştır:

2.1.1. *-gan, -kan, -qan* Ekinde Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde hem öğrenilen geçmiş zaman hem de sıfat fiil eki olarak kullanılan *-gan, -kan, -qan* ekleri 1. teklik şahıs ekiyle (*-gan + man*) çekiminde bazen geçmiş zaman/sıfat fiil ekinin son sesi “*n*” ile şahıs ekini son iki sesinin “*-an*” düşmesiyle bu ek 1. tekil şahısta *-gam* biçiminde çekimlenir:

Ko‘r + ma + gan + man > ko‘rma^gam “görmemişim”

Yog‘iylar qal‘aga biz ***bilmagam*** yashirin yer osti yo‘ldan kirib oldi (Malik, 2008: 7). “Düşmanlar kaleye bizim bilmediğimiz gizli bir yer altı geçidinden girdi.”

13-a. manbalarida shahar Maymanl deb ***atalgam*** (O‘zbekiston Milliy Entsiklopediyasi-M harfi, 91). “13-a. maddelerinde şehir Maymanl diye adlandırılmış.”

2.1.2. *-may* Ekinde Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde şimdiki zaman, yakın gelecek zaman ve geniş zaman anlamlarını içeren zaman ekinin olumsuzu *-may*, 1. tekil şahıs çekiminde (*-may-man*) zaman ekinin sonundaki “*y*” sesi ve şahıs ekinin sonundaki “*-an*” sesi düşerek (*-mam*) biçiminde kullanılır.

bil + may + man > bilmam “bilmiyorum”
 Umrning bepoyon yo‘llari bo‘ylab,
 Qaydadir jimgina tashlaymiz qadam.
 Men-ku nimanidir yuribman kuylab,
 Farzandim ko‘nglida nelar bor, **bilmam**. (Baydemir ve Yuldashev ve Özkaya, 2018: 37)

“Ömrüm sonsuz yolları üzerinde,
 Bir yerlere sessiz sakin atıyoruz adım.
 Ben bir şeylere uğraşıyorum ama,
 Çocuğumun aklında neler var, bilmiyorum.”

2.1.3. Birleşik Fiil Kiplerinde Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde hikâye birleşik fiil çekimi genel olarak basit haber kipi eklerinin üzerine *e-* ek fiili ve *di-* görülen geçmiş zaman veya *mish-* öğrenilen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Birleşik fiil kiplerinde bazı kullanımlarda *e-* ek fiili düşürülerek iki zaman eki üst üste getirilmektedir (Öztürk, 2005: 67). Bu kullanımın örnekleri birleşik fiil ekinin biçimine göre şu şekildedir:

2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesinde Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman ekleri olan *-gan* veya *-(i)* *b* eki almış bir fiile *e-* ek fiili ile *-di* görülen geçmiş zaman eki getirilerek hikâye bileşik zaman yapılmaktadır. Ancak kullanım örneği az olmakla birlikte bazı durumlarda *-e* fiilinin düştüğü ve *-di* zaman ekinin doğrudan öğrenilen geçmiş zaman ekinin üzerine gelmesiyle *qil + gan e + di > qilgandi* yapısının oluştuğu görülmektedir (Buran ve Alkaya, 2014: 184; Öztürk, 2005: 67).

Geçmiş zamanın hikâyesi birleşik kipinde görülen eksiltme örnekleri şu şekildedir:

Kumush, dedi, kulimsirab, qaytamiz, dadang **aytibtilar** (Qodiriy, 1974: 352). “Gümüş, dedi gülümseyerek babanız dönüyoruz demişler.”

U alanga jizg‘anak bo‘lib yonayotgan mushuklarni zavq bilan tomosha **qilgandi**. (Ahmad, 2016: 62) “O harlı ateşte yanan kedileri izlemekten zevk almıştı.”

Yangilar kelgandan keyin bu kulgilar, bu xil quvnoq suhbatlar barham **topgandi**. (Ahmad, 2016: 21) “Yeniler geldikten sonra bu kahkahalar, bütün bu neşeli sohbetler bitmişti.”

Zero u o'g'lini qal'ada qoldirib ketar ekan, xayrlashish oldidan, shunday **degandi**. (Davron, 2006: 12) “Çünkü o oğlunu kalede bırakıp giderken vedalaşmadan önce şöyle demişti.”

2.1.5. Geniş Zamanın Hikâyesinde Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde geniş zaman eki olan $-(a)r$ ve geniş zamanın olumsuzu olan $-mas$ eki almış fiilin $e-$ yardımcı fiili ve $-di$ geçmiş zaman ekini almasıyla oluşmaktadır. Ancak bazı durumlarda yardımcı fiilin düştüğü ve geniş zamanın üzerinde doğrudan hikâye birleşik fiil ekinin getirildiği görülmektedir. Geniş zamanın hikâyesi birleşik fiil çekiminde görülen ses eksilmesi örnekleri şöyledir:

kut + mas e + di + m > kutmasdim “beklemezdim”

Ko'p vaqt: “Bolalarim, bolalarim, qaerdesizlar!” deb yig'lab yurgani chet kishilarga **bilinmasdi** (Gültekin ve Koraş ve Kurbanova, 2019: 82). “Çoğu vakit: yavrularım neredesiniz, diye ağladığını yabancı kişiler anlamazdı.”

“O'g'lim, - deb **aytardi** rahmatlik otasi... (Malik, 2008: 13). “Oğlum derdi rahmetli babası...”

Iskandar bu gaplarga unchalik **ishonmasdi** (Malik, 2008: 18). “İskender bu sözlere fazla inanmazdı.”

2.1.6. Şimdiki Zamanın Hikâyesinde Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde şimdiki zaman ekleri olan $-(a)yotgan$ ve $-moqda$ eklerinin $e-$ yardımcı fiili ve $-di$ görülen geçmiş zaman ekinin bir fiilde kullanılmasıyla yapılmaktadır. Bazı örneklerde en az çaba yasası gereği $e-$ yardımcı fiilinin kullanım dışı kaldığı ve zaman eklerinin üst üste geldiği görülmektedir. Bu yapıdaki kullanımların örnekleri şu şekildedir:

Labidan oqayotgan qonni qum shimib **ketayotgandi** (Ahmad, 2016: 85). “Dudağından akan kanı kum emiyordu.”

2.1.7. İlgi Hâli Ekinde Görülen Eksiltme

2.1.7.1. Şahıs Zamiriyle Kullanımında Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde şahıs zamirlerine sırasıyla ilgi hâli eki ve aitlik eki getirildiğinde ilgi hâli ekinin başındaki “n” ve sonundaki “ng” sesi düşer ve hâl eki $+i$ biçiminde kullanılır (Coşkun, 2014: 89). Bu kullanım biçimi daha çok konuşma dilinde görülmektedir:

men + ning + ki + san > menikisan “benimkisin”

sen + ning + ki + man > senikiman “seninkiyim”

sen + ning + ki > seniki “seninki”

Özbek Türkçesinde 1 ve 2. tekil şahıs (*men, sen*) zamirine *-ni, -niki* eklerinden birisi getirildiğinde ekin başındaki *-n* sesi düşmektedir:

men + ni > meni “beni”

men + ning > mening “benim”

men + niki > meniki “benimki”

sen + ni > seni “seni”

sen + ning > sening “senin”

sen + niki > seniki “seninki”

Bolaga qanchalak mexr-u e’tibor bersang,

U o’shanchalik **seniki** bo‘lur ekan (Qodirov, 2009: 314). “Çocuğa ne kadar sevgi ve şefkat gösterirsen, o kadar senin olurmuş.”

Mayli, o‘g‘lim. O‘sha yulduz **seniki**.

Anavi to‘rtinchisi **meniki** (Hoshimov, 2015: 5). “Tamam oğlum. O yıldız seninki. Bu dördüncüsü benimki.”

2.1.7.2. İsim Tamlaması Grubunda Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde isim tamlamasının tamlayan kısmını oluşturan birinci bölümde 1 ve 2. tekil şahıs zamirinin üzerine ilgi hâli eki *+ning* geldiğinde ekin başında “*n*” ünsüzü konuşma dilinde olduğu gibi genellikle yazı dilinde de düşmektedir (Reshetov ve İbrohimov vd., 1966: 66-67):

men + ning uyim > mening uyim “benim evim”

Yoshlik, asli **mening** o‘zimsan,

Keng olamga boqqan ko‘zimsan (Vohidov, 2000: 19).

“Gençlik, sen gerçekten bensin

Sen kâinata bakan gözüksün.”

Sen **mening** jonimni olgin,

Men **sening** darding olay,

Barcha sog‘lik senga bo‘lsin,

Barcha bemorlik menga (Vohidov, 2000: 55).

“Sen benim canımı al,

Ben senin derdini alayım.

Bütün sağlık senin olsun,

Bütün hastalık bana.”

2.1.7.3. Aitlik Ekiyle Kullanıldığında Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde +*gi*, +*ki* aitlik eki ilgi hâli ekinden sonra kullanıldığında ilgi hâli ekinin sonundaki “*ng*” sesi düşmekte ve bu iki ek –*niki* biçimini almaktadır:

arava+ning+ki > aravaniki “arabanınki”

xotin+ning+ki > xotinniki “kadınınki”

Sizning to‘yingiz-ku, albatta, **boshqalarnikidan** ko‘b katta bo‘ladir (Qodiriy, 1994b: 78). “Sizin düşgünüz elbette başkalarınınkinden çok büyük olacak.”

Mol — **boqqanniki**, yer — **ekkanniki** (OXM, 17). “Sığır besicinin toprak çiftçinidir.”

2.1.7.4. Yönelme Hâli Ekiyle Kullanıldığında Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde –*n* ünsüzüyle biten bir isimden sonra gelen ilgi hâli ekinin başındaki “*n*” sesi düşer. Bununla birlikte ilgi hâli ekinden sonra yönelme hâli eki geldiğinde ilgi ekinin sonundaki “*g*” sesi de düşmektedir:

kun + ning +ga > kuninga “gününe”

Tun-**kuninga** aylagali nurposh,

Birisin oy angla, birisin-quyosh! (BA, 33)

“Geceyle gündüzü nurlandıran ışık,

Birisi ay bil, birisini güneş.”

2.1.7.5. Dönüşlülük Zamiriyle Kullanıldığında Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde iyelik eki almış dönüşlülük zamirleri ilgi hâli ekinin üzerine aitlik ekini aldıklarında ilgi hâli ekindeki “*ng*” sesi düşer:

öz + i + m + ning + ki > özimniki “kendiminki”

öz + i + ning + ki > özini “kendisininiki”

Har kim o ‘*zinikini* olib ketsin degandilar (Hoshimov, 2015: 287). “Herkes kendisine ait olanı alsın demiştiler.”

2.2. Özbek Türkçesinde Kelimelerde Görülen Eksiltme

2.2.1. Kelime Başında Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde kelime başındaki ünlü ya da ünsüzler konuşma dilinde bazı hâllerde düşürülmektedir. Bu hadise Özbek Türkçesinde *prokopa* olarak adlandırılmaktadır (Reshetov ve Ibrohimov vd., 1966: 65; Jamolxonov, 2005: 75).

Özbek Türkçesi konuşma dilinde *yi-* sesleriyle başlayan kelimelerde “*y*” sesinin düzenli olarak düştüğü görülmektedir:

yirik > irik “büyük”, yiroq > iroq “uzak”

Yine konuşma dilinde bazı durumlarda kelime başındaki “h” sesi düşmektedir:

hatlamoq > atlamoq “atlamak” vb. (Reshetov ve Ibrohimov vd., 1966: 65)

2.2.2. Kelimenin İlk Hecesinde Eksiltme

Özbek Türkçesinde kelimelerin kökünde genellikle de açık ilk hece-lerinde dar ünlü olan “i” konuşma dilinde fonetik olarak zayıflar ve düşürülür ya da konuşma dilinde belli belirsiz telaffuz edilir (Reshetov ve Ibrohimov vd., 1966: 65):

kishi > kshi “kişi”, qizil > qzil “kızıl, kırmızı”

pishiq > pshiq “olgun” vb.

Bu fonetik hâdise sürekli sızıcı *s, sh, x* ünsüzleri ile süreksiz akıcı *l, r, n* ünsüzleri arasında da görülmektedir:

shikor > shkor “av, avlanmak”

sitam > stam “cefa, cebr, zulüm”

qiliq > qliq “kılık, hile”

birlan > bilan > blan “ile” vb.

Qay kelimesine “-ye, -yo” ile başlayan *yer, yoq* kelimeleri eklendiğinde *qay* kelimesinin sonundaki “y” sesi düşmektedir (Reshetov ve Ibrohimov vd., 1966: 65):

qay + yoq + qa > qayoqqa “nereye”

qay + yer > qayer “neresi, hangi yer”

qay + yer + da > qayerda “nerede”

qay + yoq + da > qayoqda “nerede”

2.2.3. Kelime Ortasında Eksiltme

Özbek Türkçesinde kelime ortasında, özellikle de vurgusuz hecelerde düz-geniş ünlüler (*a, e*) düz-dar ünlüye dönüşmekte ya da konuşma dilinde düşürülmektedir. Türkiye Türkçesinde “orta hece düşmesi” olarak adlandırılan bu hadise Özbek dili çalışmalarında “sinkopa” kavramıyla adlandırılmaktadır (Reshetov ve Ibrohimov vd., 1966: 65-66; Jamolxonov, 2005: 75). Kelime kök veya gövdesine çeşitli eklerin eklenmesiyle kök veya gövdede bazı ünlüler düşürülmektedir. Bu kullanım biçiminin örnekleri şu şekildedir:

ayir + im > ayirim “ayırma, bölme”

og‘iz + aki > og‘zaki “sözlü, sözel”

yetti + ov > yettov “yedili, yedisi”

iki +ov > ikkov “ikisi”

o‘g‘il + im > o‘g‘lim “oğlum”

burun + um > burnim “burnum”

Özbek Türkçesinde kelime ortasında ünsüzler de düşebilmektedir. Bu olay genellikle iki ünsüzün yan yana geldiği durumlarda yaşanmaktadır:

pastqam > pasqam “alçak, ıssız”

do‘stloq > do‘sloq “dostluk, arkadaşlık”

Ayrıca Özbek Türkçesinde alınma kelimelerde yan yana gelen iki ünlüden birincisi zayıflayarak düşürülür:

maorif > morif “bilim, aydınlanma”

saodat > sodat “saadet, mutluluk”

taassuf > tassuf “pişmanlık, hayıflanma”

Özbek Türkçesinde özellikle alıntı kelimelerin kök veya gövdesine bir ek getirildiğinde sondaki ünsüz düşebilmektedir. Bu hadise “apakop”a diye adlandırılmaktadır (Reshetov ve İbrohimov vd., 1966: 65; Hamroyev, 2008: 11):

do‘st > do‘s > do‘s + im “dostum”

past > pas > pas + aymoq “batmak, alçalmak”

sust > sus > sus + ashlik “durgunluk, halsizlik”

2.2.4. Kelime Sonunda Eksiltme

Bazı durumlarda yazı dilinde olmasa bile konuşma dilinde kelime sonundaki ünsüzler düşebilmektedir:

Samarqand > Samarqan “Semerkant”

Toshkent > Toshken “Taşkent”

2.2.5. Sıfatlarda Görülen Eksiltme

2.2.5.1. İşaret Sifatında Görülen Eksiltme

bul > bu “bu”

Özbek Türkçesinde “bul” işaret sıfatının sonundaki “l” sesinin düşmesiyle eksiltme örneği görülmektedir (Rahmatullayev, 2000: 63)

Bu cholning qo‘liga tushish hazil gap emas. (Jumaboyev, 2004: 80)
“Bu yaşlı adamın eline düşmek şaka değil.”

Bu gaplar davomida ikkovi avtobus bekatiga yetib bordi. (Qodirov, 2018: 2) “Bu konuşmalar devam ederken ikisi otobüs durağına vardı.”

2.2.5.2. Soru Sıfatlarında Görülen Eksiltme

qayuda > qayda “nerede”

qayudan > qaydan “nereden”

Eski Türkçede *qayu+da* şeklindeki zoru zarfında Özbek Türkçesinde dar ünlülün düşmesiyle birlikte *qayda, qaydan* biçimini almıştır.

Yaxshimi, yomonmi, men **qaydan** bilay? (Qadiri, 1994: 7). “İyi mi kötü mü, ben nereden bileyim?”

Ammo biz sizdek yaxshi ustolarni **qaydan** toparmiz? (Qodirov, 2009: 587). “Ama biz sizin gibi iyi ustalarının nereden buluruz?”

qayu yer > qayyer > qayer “nere, neresi”

Eski Türkçede “neresi” anlamındaki “qayu” kelimesi ile “yer” sözünün birleşiminde, önce “u” ünlüsü sonrasında “y” ünsüzü telaffuzdan düşmüş ve kelime “qayer” şeklini almıştır.

Ko‘zimni yumib yotsam ham **qayerdan** o‘tishini bilaman (Hoshimov, 2015: 55). “Gözümü kapatıp yatsam da nereden öttüğünü bilirim.”

O‘zi esa bosh me‘mor bo‘lib, qaysi binoning **qayerga** tushishi va qanday shaklda qurilishini belgilab bera boshladi (Qodirov, 2009: 466). “Kendisi ise baş mimar olup hangi binanın nereye yapılacağını ve ne şekilde inşa edileceğini tanıtmaya başladı.”

2.2.5.3. Sayı Sıfatlarında Görülen Eksiltme

ikki ov > ikkov “ikisi”

Özbek Türkçesinde topluluk sayı sıfatı oluşturan *+ov, +ovlon* ekleri *ikki, yetti* gibi ünlü ile biten sayılara geldiğinde sayının sonundaki *-i* ünlüsü düşer:

Ana, **ikkovi** bir-biriga jo‘r bo‘lib jaranglayapti (Hoshimov, 2015: 186). “İşte, ikisi birbirine eşlik ederek bağırıyor.”

To‘y qilmaslaridan oldin **ikkovlari** tez-tez kinoga tushishar, Lola, ayniqsa, hind filmlarini yaxshi ko‘rardi (Hoshimov, 2015: 274). “Evlenmeden önce ikisi hızlı hızlı sinemaya gider, özellikle Lale, Hint filmlerine düşkündü.”

ikki+ala > ikkala “her ikisi, ikisi”

Özbek Türkçesinde *ikki, yetti* gibi sayı isimlerine *+ala* yapım eki getirildiğinde sayı isminin ikinci hecesindeki “i” ünlüsü düşmekte ve *ikkala* şeklini almaktadır.

Ukam **ikkalamiz** churq etmay moltirab o‘tiribimiz (Hoshimov, 2015: 46). “Kardeşimle ikimiz ses çıkarmadan sessizce oturuyoruz.”

Men ham bitta filga minib maydonga chiqay, el-ulusning ko‘zi oldida **ikkalamiz** jang qilaylik (Qodirov, 2009: 508). “Ben de bir tane file binip meydana çıkayım, halkın gözünün önünde ikimiz cenk edelim.”

2.2.5.4. Niteleme Sıfatlarında Görülen Eksiltme

Kichik + kina > kichkina “küçük”

Özbek Türkçesinde küçültme anlamında olan *-kina (-gina)* ekinin *kichik* “küçük” sıfatına getirilmesinden sonra ikinci hecedeki *-ik* ekinin kullanımından düşmesiyle oluşmaktadır.

Kichkinaligimizda oramızda eng bo‘sh-bayov bola shu edi (Hoshimov, 2015: 40). “Küçüklüğümüzde aramızda en zengin çocuk buydu.”

Ra‘no **kichkina** ukasi bag‘rida sufaga chiqib o‘lturdi (Qodiriy, 1994b: 14). “Rana kucağında küçük erkek kardeşiyle

Shu payt bolalar choladigan **kichkina** nog‘oraning tovushi eshitildi (Qodirov, 2009: 240). “Bu sırada çocukların çaldığı küçük davulun sesi duyuldu.”

og‘iz+aki > og‘zaki “sözlü, şifahi”

Özbek Türkçesinde “sözlü, şifahi” anlamındaki *og‘zaki* sıfatı *og‘iz* ismine sıfat veya zarf yapımında kullanılan *+aki* yapım ekinin getirilmesiyle isim kökündeki “i” ünlüsü düşmektedir (Coşkun, 2014: 54; Rahmatullayev, 2000: 265).

Eng qadimgi davrlardan bizgacha etib kelgan xalq **og‘zaki** ijodi asarlarida mushtarak tomonlar borligi ham bunday qarindoshlik ildizlari yaqinligini qo‘rsatadi (Mustaev-İşniyazova, 2013: 323). “Eski çağlardan günümüze kadar gelen sözlü halk edebiyatı eserlerinde ortak yönlerin olması da bu akrabalık köklerinin yakınlığını göstermektedir.”

2.2.6. İki ve Çok Heceli Fiillerde Görülen Eksiltme

Özbek Türkçesinde günümüzde tek heceli olarak kullanılan *art-*, *ayt-* gibi fiille ikinci hecedeki düz ince ünlü olan “i”nin düşmesiyle günümüzde tek heceli şeklini almıştır:

art- fiili Eski Türkçe döneminde “temiz” anlamındaki “ar” sıfatının *-it* ekiyle birlikte “temizlemek” anlamında kullanılırken sonraki dönemlerde bu fiilin ikinci hecesinde “i” sesinin düşmesiyle birlikte *ar + it- > art-* biçimini almıştır (Rahmatullayev, 2000: 16).

Etagini ko‘tarib, uning burnini **artdi** (Hoshimov, 2015: 43). “Eteğini kaldırıp onun burnunu sildi.”

Aynı şekilde günümüzde *ayt-* biçiminde kullanılan fiil eski Türkçe döneminde “konuşmak” anlamındaki *ay-* fiiline *-it* ekinin getirilmesiyle *ayit* biçiminde kullanılırken daha sonradan ikinci hecedeki düz ince ünlünün düşmesi neticesinde *ay-* + *it-* > *ayt-* biçimini almıştır (Rahmatullayev, 2000: 16).

Rostini **aytsam**, bolani shu ahvolda mashinaga o‘tqazgim kelmadi (Hoshimov, 2015: 25). “Doğrusunu söylemek gerekirse, çocuğu bu durumda arabada bırakasım gelmedi.”

To‘g‘ri-yu lekin men ishning sizga bog‘lik qismini **aytmoqchiman-da** (Qodirov, 2018: 9). “Bu doğru, lakin ben olayın sizinle ilgili kısmını anlatmak istiyorum.”

2.2.6.1. bo‘libdi > bo‘pti “tamam, oldu”

O‘zinga yoqsa **bo‘pti**, - dedi (Qodiriy, 1994a: 169). “Beğendiyseniz, tamam, dedi.”

Qo‘ying-chi, - dedi, - besh-olti kun qizsiz turg‘an kishibir narsa bo‘pti-mi? (Qodiriy, 1994a: 193). “Bırakın, beş altı gün kızsız duran birine bir şey oldu mu, dedi.”

Bo‘pti! — dedi Timsoh xo‘rsinib (BA, 304). “Tamam! Dedi timsah içini çekerek.”

2.2.6.2. olibdi > opti “almış”

Bir yil tushday o‘tibdi,
Shoh boshqa xotin **opti** (BA, 272).
“Bir yıl rüya gibi geçmiş,
Şah başka hatun almış.”

quri- + g‘ur > qurg‘ur:

Bu söz Çağatay Türkçesinde *yok ol-* manasındaki *quri-* fiilindeki *-g‘ur* ekiyle oluşmuştur. Sonrasında ikinci hecedeki dar ünlü kullanımdan düşmüştür: *quri+g‘ur* > *qurig‘ur* > *qurg‘ur* (Rahmatullayev, 2000: 580).

Bosh **qurg‘ur** toliqqani, yangi film boshlangani... (Hoshimov, 2015: 49). “Başım ağrıyor, yeni film başlıyor...”

Bununla birlikte Özbek Türkçesinde *ökinç*, *ötinç* gibi isimler *ökün-* ve *ötün-* fiillerinden *-(ü)ç* fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş kelimelerdir. Dilde en az çaba yasası gereği bağlantı ünlüsü düşürülmüş, neticede *ökinç*, *ötinç* şeklini almıştır.

2.2.7. Edatlarda Görülen Eksiltme

agar > gar “eğer, şayet”

Özbek Türkçesinde *agar* bağlacının başındaki “a” sesi bazen şiir dilinde kullanımdan düşmektedir.

Ko‘zimizga ko‘runub turgan hamma asboblar.

Hech biri bo‘lmas edi, **gar** bo‘lmasa, zinhor o‘quv (Niyoziy, 1958: 37).

“Gözüme görünen bütün eşyalar.

Hiçbiri olmazdı, eğer okumak olmasaydı.”

Dedi, Kimi rost esa **gar** so‘zi,

Qora bo‘lur o‘zicha ikki yuzi (Niyoziy, 1958: 32).

“Dedi, eğer kimin sözü doğruysa,

İçten içe kararır iki yüzü.”

birlan > bilan “ile”

Özbek Türkçesinde *bir* ismine *+la* isimden isim yapım eki ve *+n* ekinin eklenmesiyle birlikte oluşan *birlan* edatında ilk hecenin sonundaki “r” sesinin düşmesiyle oluşmuştur.

Oyoq **bilan** tomoqning nima aloqasi borligini haliyam tushunolmayman (Hoshimov, 2015: 18). “Ayakla boğazın ne alakasının olduğunu hala anlamıyorum.”

Maxdumning o‘qug‘uchi bolalar **bilan** muomalasi juda yaxshi edi (Qodiriy, 1994b: 7). “Mahdum’un öğrencilerle ilişkisi çok iyiydi.”

2.3. Özbek Türkçesinde Kelime Gruplarında Görülen Eksiltme

2.3.1. Birleşik Fiil Yapılarında Eksiltme

2.3.1.1. Fiil + a zarf fiili ol- yardımcı fiili Yapısında Eksiltme

Özbek Türkçesinde *ol-* yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiillerde fiil kök ve gövdesine getirilen *-a* zarf fiil eki bazı kullanımlarda düşürülmektedir. Özbek dili gramer kitaplarında bu eksiltme olayına *eliziya* denilmektedir (Jamolxonov, 2005: 76). Bu şekildeki kullanım örnekleri şunlardır:

qil + a ol + may + man > qilolmayman “yapamıyorum”

So‘zingizga **tushunolmadim**, ota, dedi... “Sözünüzü anlayamadım baba, dedi.”

Amma hech biri qizni **topolmabdi** (BA, 2004: 18). “Ama hiç biri kıızı bulamadı.”

Qiz ko‘zini jovdiratib turib, “maninguchun to‘qib *berolmaysizmi?*” deb so‘radi. “Kız gözünü dikip ‘benim için dokuyuvermez misiniz?’ dedi.” (Gültekin ve Koraş ve Kurbanova, 2019: 105).

Bilolmasman bu savdoda

Na sudu na zarar bo‘lgay (OBY, 10). “Bilemem bu sevdada, ne fayda ne zarar olacak.”

Shundan bir yon boshlasa aqlim,

Boshqa yonga yetaklar yurak.

Bilolmayman, qaybiri haqli,

Qaybiriga ishonmoq kerak (Yelok, 2016: 269).

“Aklım şöyle bir tarafa yönelse,

Yürek beni başka yana çeker.

Hangisi haklı bilemiyorum,

Hangisine inanmak gerek.”

2.3.1.2. Fiil + b zarf fiili yot- yardımcı fiili Yapısında Eksiltme

Özbek Türkçesinde *-b* zarf fiiliyle biten bir fiil gövdesine *yot-* yardımcı fiilinin getirilmesiyle yapılan birleşik fiil yapılarında *-b* zarf fiil eki ve *yot-* yardımcı fiili değişim dönüşüm neticesinde *vat-* biçimini almaktadır:

ket-i-b yot-a-miz > ketvatmiz “gidiyoruz”

o‘ylan-i-b yot-san > o‘ylanvatsan “düşünüyorsun”

Xo‘sh, qanaqa to‘y, *o‘ylanvotsanmi?* “Peki, nasıl bir düğün düşünüyorsunuz?”

Xm... Boshqalarcha *o‘ylanvotmiz*, bizcha asfalasofiling‘a *ketvotmiz* (Avloniy, 2009: 165) “Hımm... Farklı düşünüyoruz, bize göre esfeli safile gidiyoruz.”

2.3.1.3. Fiil + -(i)b zarf fiili yubor- yardımcı fiili + sıfat fiil Yapısında Eksiltme

Özbek Türkçesinde *-(i)b* zarf fiil eki almış fiil *yubor-* yardımcı fiili ve *-gan* sıfat fiil ekiyle birleşik bir yapı oluşturduğunda zarf fiil eki ve yardımcı fiilde bazı ses düşmeleri ve dönüşüm neticesinde *-ib yuborgan* > *-vorgan* kalıp ifadesine dönüşmektedir.

ket + ib yubor + gan > ketvorgan “büyümüş, çok güzel, çok hoş”

Ketvorgan qiz (Hojiyev ve Nurmonov ve Zaynobiddinov vd. 2001: 106). “Çok güzel kız.”

Qabulxonada kotiba qiz ikki-uchta ketvorgan opoylar bilan suhbat qurib o'tirgan ekan (Anvar, 2012: 36) “Lobideki sekreter kiz iki üç tane güzel kız kardeşlerle konuşuyormuş.”

2.3.2. Birleşik İsimlerde Görülen Eksiltme

bel bog‘i > belbog‘i > belbog‘ “kemer”

Özbek Türkçesinde “bele bağlanan nesne, kemer” anlamındaki *bel bog‘i* şeklindeki tamlama kalıp hâlinde birleşerek önce *belbog‘i* şeklini almış, sonrasında yapının sonundaki iyelik ekinin kullanımdan düşürülmesiyle *belbog‘* biçimini almıştır (Rahmatullayev, 2000: 45).

Eshigimizga uvada to‘nu chilvir **belbog‘** bilan kelgan eding.

-Nima bilan chiqib ketdin? dedi Sidiqjon (Qahhor, 1987: 90).

“Kapımıza kaftanı eski püskü kemerle gelmişin.

Niçin çıkıp gittin, dedi Sıddıkan.”

yum + ur + on qoziq > yumronqoziq “köstebek”

Eski Türkçede “gizlemek” anlamındaki *yum-* fiiline *-ur* fiilden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşan *yumur-* fiili, *-on* fiilden isim yapım eki olarak ikinci hecedeki dar ünlünün de düşmesiyle *yumur + on > yumron* şeklini almıştır. Sonrasında bu ismin “kazan” anlamında *qoziq* sıfatının birleşmesinden *yumronqoziq* birleşik ismi oluşmuştur (Rahmatullayev, 2000: 185).

Yumronqoziq inlari atrofida elektromagnit maydonlarni o‘rganish yumronqoziq inlari sahosida juda katta ma‘lumotlar olishga imkon beradi (Davronbekovich, 2017: 18). “Köstebek inleri etrafındaki elektromanyetik alanların incelenmesi köstebek inleri alanında birçok bilgi edinmemize imkân verir.”

varvar + ak > varrak “uçurtma”

Özbek Türkçesinde *var-var* yansıma ismine *+ak* ekinin getirilmesiyle oluşmuş, sonrasında tekrar eden “-va” sesi dilde en az çaba yasası ile kullanımdan düşürülmüş *varvar + ak > varrak* şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.

Har faslning o‘z o‘yini bor: erta bahorda chillak, **varrak**, yozda futbol, kech kuzda lanka tepish¹... (Hoshimov, 2015: 40). “Her mevsimin kendine özgü oyunu var: İlkbaharda çelik çomak, uçurtma; yazın futbol; sonbaharda lanka tepmek...”

1 Bir parça koyun yününe küçük bir metal parçasının sıkıca bağlanmasıyla oluşturulan oyun aletinin, ayakla sektirilmesiyle oynanan bir oyun.

Bodom tagida o‘tirib **varrak** yasashga tushdim (Hoshimov, 2015: 154).
“Bademin dalına oturup uçurtma yapmaya koyuldum.”

qayın yegachi > qaynegachi > qaynagachi “görümce”

Bu isim qayın ve yegachi kelimelerinin birleşim oluşmaktadır. Birleşme esnasında ilk kelimedeki kalın düz “i” ünlüsü düşmekte, ikinci kelimenin başındaki *ye-* hecesi “a” sesine dönüşerek kelime *qaynagachi* biçimini almaktadır.

Qarindoshlik munosabati bildiruvchi so‘zlarni izohlang.

Masalan: Buvi – ota-onaning onasi.

Buvi. Buva. Opa. Singil. Aka. Uka. Qayni. Qaynag‘a. Qaynisingil. Qaynagachi. Tog‘a. Amaki. Xola. Amma. Jiyan. Nabira. Evara (Niyozmetova ve Samigova ve Mirmaksudova, 2013: 53).

“Akrabalik ilishkisini bildiren so‘zleri achiqlayin.

Mesela: Buyukanne, anne babanın annesi.

Buyukanne, buyukbaba, abla, kiz kardeş, ağabey, erkek kardeş, kayınbirader, kayınvalide, baldız, görümce, dayı, amca, teyze, emmi, hala, kuzen, gelin, kayınbaba.

Qachon qayuchaqın > qaychaqg‘ın > qaychan > qachan > qachon “ne zaman”

Bu kelime aslında “hangi” anlamındaki “qayu” kelimesiyle “vakit, zaman” bildiren “chaq” kelimesinden oluşan birleşik kelimeye *-(i)n* vasıta hâli ekinin eklenmesinden sonra “chaq” kelimesinin sonundaki (*q*) ünsüzünün (*g‘*) sesine dönüşmüş, sonrasında öncelikle ikinci hecedeki dar ünlü, sonrasında ise *g‘i* sesleri önce *y* sesiyle telaffuz edilmiş, sonrasında sızıcılaşarak kullanımdan düşmüştür (Rahmatullayev, 2000: 534).

Juma yog‘sa, shanba tinar,

Shanba tinmasa, **qachon** tinar (OXM, 248).

“Cuma yağsa cumartesi diner,

Cumartesi dinmezse ne zaman diner.”

2.4. Özbek Türkçesinde Cümle Düzeyinde Eksiltme

Cümledeki öğelerden birinin kullanımdan düşürülmesiyle oluşan yapılar dil bilgisi kitaplarında genellikle eksiltile cümle denilmektedir. Okuyucunun ya da dinleyicinin cümlelerin anlamı konusunda bir tereddüt yaşamadığı, cümleyi oluşturan kişinin ise en az çaba yarasına uymak koşuluyla en az enerjiyle anlatmak istediği durumlarda ya da anlatıma duygusallık katmak istediği zaman cümlede kelime grupları veya öğelerde eksiltile

kullanımlara gidilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken, çıkarılan ögenin cümlede anlam zayıflaması ve eksikliğine neden olmamasıdır. Ayrıca cümlede öge ya da ögelerin eksiltilmesinin diğer cümlelerle bağlamında bir anlam kaybına yol açmamasına dikkat edilmelidir (Günay, 2003: 67-68). Eksik ögeli cümleler; edebî yazılar başta olmak üzere günlük hayatta konuşma dilinde, reklam tabelaları, afişler, gazete manşetleri gibi geniş alanda kullanılmaktadır (Ediskun, 2005: 390).

Eksilteli cümle yapıları özellikle sıralı isim cümlelerinde, bir manzara-yı anlatan tasvirlerde sıklıkla kullanılmaktadır (Hatiboğlu, 1972: 162). Ortak yüklemi olan cümlelerde birinci ya da ikinci ortak öge eksiltilmektedir. Böylelikle cümlelerin anlatımında sarf edilen enerjiden tasarruf sağlanmış olmaktadır. Ayrıca anlatıma hareket kazandırılmaktadır. Eksilteli cümle yapıları bazı kullanımlarda devrik cümle şeklinde de olabilmektedir. Bununla birlikte karşılıklı konuşma cümlelerinde önceki cümle ya da cümlelere göndermeler yapılırken eksilteli cümlelere sıklıkla başvurulmaktadır. Yine burada dikkat edilmesi gereken gönderme yapılırken eksik kullanılan ögenin anlamda daralma ya da eksiklik oluşturulmamasıdır.

Özbek Türkçesinde cümlede eksiltme yapılarına bakıldığında atasözlerinde anlatıma hareket kazandırmak için eksik ögeli cümleler sık sık kullanılmaktadır. Edebî dilde romanlarda, şiirlerde de cümlelerde eksiltmeye gidilmektedir. Sıralı cümlelerde eksik ögeyi tespit etmek genelde kolaydır. Cümleleri incelerken sadece yüzeyde en son kullanım şeklini değil, onun bir öncesindeki derin yapıdaki biçimini de göz önünde bulundurmak gerekir. Aksi takdirde cümlede bir eksiltme var mı, varsa hangi öge ya da kelime grubunda olduğunu anlamak oldukça zor olacaktır. Bu nedenle yüzeydeki bir cümlelerin derin yapısının olduğu unutulmamalıdır. Karşılıklı konuşma cümlelerinin soru-cevap kısımlarında tek kelimelik cevapla sorulan sorunun tamamını kapsayıcı cevaplar verilebilmektedir. Bu kullanımlar Özbek Türkçesinde eksiltme cümleleri için örnek oluşturmaktadır. Cümlede eksiltelen öge yüklem, özne, nesne, tümleç olabilir. Yani sadece bir ögeye bağlı bir eksiltmeden bahsedemeyiz. Cümle düzeyinde öge eksiltme konusuna örnekler verilirken eksiltelen öge ya da ögeleri ortaya koyabilmek için cümlelerin eksiltelen ögesi Türkiye Türkçesine aktarıldığında parantez içinde gösterilmiştir. Özbek Türkçesinde cümle düzeyinde eksiltme yapılarının kullanımı şu şekildedir:

2.4.1. Yüklem Eksiltme

Cümlelerin temel ögelerinden olan yüklem, bir kelime ya da kelime grubu olabilir. Sıralı cümlelerin ortak ögesinin yüklem olduğu durumlarda sıralı cümle ya da cümlelerin yüklemi kullanımdan düşürülmekte, cümle-

deki kelime sayısından tasarruf sağlanmakta ve anlama hareket kazandırılmaktadır. Özbek Türkçesinde yüklemi eksiltilmiş örnekler şu şekildedir:

Hammasi paparotka joylashgan. Qaymoq bozor bir tomonda, shirmoy bozor bir tomonda (Hoshimov, 2015: 149). “Hepsi çarşıda toplanmış. Kaymak pazarı bir tarafta, sütlü ekmeğin pazarı bir tarafta (toplanmış).”

Bulbul chamanni sevar, odam — vatanni (OXM, 5). “Bülbül çiçek bahçesini sever, insan vatani (sever).”

Yoringni gul orasidan izla, erkingni — el orasidan (OXM, 5). “Yârini çiçekler arasında ara, özgürlüğünü vatanında (ara).”

Ekin yerida ko‘karar, er — elida (OXM, 6). “Ekin yerinde büyür, yiğit memleketinde (büyür) .”

Aravani ot tortar, ko‘lankasin — it. (OXM, 12). “Arabayı at çeker, gölgesini it (çeker).”

Mehnat bilan yer ko‘karar, duo bilan — el (OXM, 16). “Emekle toprak yeşerir, dua ile vatan (yeşerir).”

- Nima u “shz”? dedim daf’atan tushunolmay.

- Shezofreniya kasalligi. Ruhiy xastalikni tibbiyotda shunaga deyiladi (Hoshimov, 2015: 64).

“Shz” nedir dedim anlamadan.

Şizofreni hastalığı (dedi). Ruh hastalığına tıp dilinde böyle denilmektedir.”

Boqsang — bog‘, boqmasang — tog‘ (OXM, 12). “Baksan bağ (olur), bakmasan dağ (olur).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi bazı birleşik cümlelerde her iki yüklem de eksiltildiği yapılar vardır. Özellikle atasözleri gibi herkes tarafından bilinen kalıp cümlelerde, kullanılmayan öge ya da ögeler zihinde tamamlandığı için eksikliği hissedilmemektedir. Ayrıca buradaki örnekte olduğu gibi ögeler eksiltilerek anlatıma zenginlik katılmıştır.

2.4.2. Özne Eksiltme

Cümlede yüklem belirttiği işi, oluşu yapan öge konumundaki özne; Türk dilinin cümle kurgusunda temel öğelerden birisidir. Kurallı bir cümlede özne bulunmak zorundadır. Özbek Türkçesinde özne genellikle yalın hâlde bulunur (Rahmatullayev, 2006: 272). Türkçede öznenin doğrudan yazılı olmadığı ancak yüklem “kim, ne” sorularıyla cevap alabildiğimiz gizli özne kullanımı da oldukça yaygındır. Bu kullanım, Özbek Türkçesinde de sıklıkla kullanılmaktadır. Böylelikle cümlede yüklem bildirdiği işi,

oluşu yapan öznenin anlamında herhangi bir eksiklik olmadan en az enerji ile eksiltilerek kullanılmaktadır.

Otam menga bir kulib qaradi-da, “jinlar bazmi”dan so‘z ochdi (JB, 1). “Babam bana bir gülümsedi, (babam) ‘cinler bezmi’nden bahsetti.”

Lutfinisa pishirgan qatlama hammaga yoqdi. Maqtab-maqtab yeya boshlashdi (Ahmad, 1975: 45). “Lütfinisa’nın pişirdiği katlamayı herkes beğendi. (Herkes) Övgüyle yemeye başladı.”

Insofga kelay deb turgan odam birdan aynidi, qoldi. Etagini siltab ayvonga qarab ketdi. Ketarkan qat’iy dedi (Ahmad, 1975: 30). “İnsafa gelmek üzere olan adam birden bozuldu. (Adam) Paçasını silkeleyip eyvana doğru yürüdü. (Adam) Giderken kesin konuştu.”

Yusupov ertalab Toshknetga jo‘nab ketish kerak. Shuning uchun ham ishning borishi kuzatib xotirjam bo‘lmoqchi (Ahmad, 1975: 126). “Yusupov’un sabah erkenden Taşkent’e gitmesi gerekiyor. Bu nedenle de (Yusupov) işin ilerleyişini takip edip rahatlamak istiyor.”

Yomon bilan yursang, yomon bolasan, yaxshi bilan yursang, omon bolasan (OXM, 28). “Kötüyle yürürsen kötü olursun, iyiyle yürürsen huzurlu olursun.”

Oyim orqamdan:

— Kiyimlaringni kir qilma, toyingni qattiq choptirma, uloqchilar orasiga kirib, biror hodisaga

yo‘liqma, o‘rtoqlaring bilan bir chetda turib tomosha qil! — deb javrab qoldi (JB, 5).

“Annem arkamdan;

Giyislerini kirletme, atını hızlı koşturma, oğlak yarışçıları arasına girip bir olaya karışma, arkadaşlarınla kenardan izle, diye cevap verdi.”

Nihoyat mashq bitdi. Bitdi, lekin meni ham o‘zi bilan birga bitirdi (Qodiriy, 2004: 3). “Nihayet meşq bitti. Bitti, ancak (meşk) beni de birlikte bitirdi.”

2.4.3. Nesne Eksiltme

Cümlede öznenin yaptığı işten etkilenen öge konumundaki nesne, cümlelerin tabii üyesi değildir. Cümlede öge önceliği bakımından üçüncü sıradadır (Banguoğlu, 2007: 527). Özbek Türkçesinde “to‘ldiruvchi” terimiyle açıklanan nesne, özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi açıklayarak aradaki anlam boşluğunu doldurması bakımından “doldurucu” anlamındaki bu terim kullanılmaktadır (Yaman, 2000: 231). Ancak Özbek Türkçesinde nesne kavramı Türkiye’deki gramer çalışmalarından farklı olarak hem nesneyi hem de tümleci içine almaktadır. Özbek Türkçesinde genel

“to‘ldiruvchi” terimi, “vositali to‘ldiruchi” ve “vositasiz to‘ldiruvchi” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Buradaki “vositasiz to‘ldiruvchi”, bizdeki nesnenin karşılığı kabul edilmektedir.

Ammo siz kitob ko‘rmoqqa yoshlik qilursiz, yirtib qo‘ysangiz yaxshi bo‘lmas (Osim, 2019: 208). “Ama siz kitabi okumak için çok küçüksünüz, (onu) yırtarsanız iyi olmaz.

Vidolashmang, iltimos qilaman, ko‘nglingizni yaxshilab sinang. Men kutaman! (Qodirov, 2018: 22). “Vedalaşmayın, rica ederim, gönlünüzü ferah tutun. Ben (sizi) bekliyorum!

Lekin mana shu qovun ham tabiatning bir mo‘jizasi emasmi? Bor donasi o‘n-o‘n besh kishini to‘ydiradi (Qodirov, 2018: 46). “Fakat işte şu kavun da doğanın bir mucizesi değil mi? (Onun) Bir tanesi on on beş kişiyi doyurur.

Endi toycham juda ham gijinglab, xuddi to‘ralarniki dek bo‘lib ketdi. Uyoq-buyog‘ini supurgandan keyin ustunga qantarib qo‘ydim (Qodiri, 2004: 5). “ Şimdi kırsığım da huylanıp tıpkı Törelerinki gibi oldu. Orayı burayı süpürdükten sonra (kırsığımı) direğe bağladım.”

2.4.4. Tümleç Eksiltme

Yukarıda nesne konusunda belirtildiği gibi Türkiye’deki cümle bilgisi çalışmalarında ayrı olan tümleç ve nesne konuları, Özbek Türkçesinde “to‘ldiruvchi” başlığı altında anlatılmaktadır. Burada “vositali to‘ldiruvchi” konusu ise tümleci ifade etmektedir. Özbek grameri çalışmalarında eksiltme konusunda daha çok ses ve ek düzeyinde eksiltmeler işlenmekte, cümlenin öğeleri konusu yeterince ele alınmamaktadır. Özbek Türkçesinde tümleç eksiltme örneği olan cümleler şu şekildedir:

Bolamiz yo‘qligiga xafaman. Ammo choramiz ham yo‘q! (Hoshimov, 2015: 63). “Çocuğumuz olmamasına üzülüyorum. Ama (buna) çaremiz de yok.”

Bu ko‘chalarda ham daraxt bor, asfalt buziladi, beton olib tashlanadi.

- Asfalt buzilsa, yetti-sakkiz kunda qaytadan asfaltlash mumkin, - dedi Sattor (Qodirov, 2018: 26). “Bu sokaklarda da ağaç var, asfalt bozuk, beton dökülüyor.

- (Bu sokaklarda) Asfalt bozulursa yedi sekiz günde yeniden asfaltlanabilir, dedi Sattar.”

2.4.5. Konuşma Cümlelerinde Öge Eksiltme

Cümlede öge eksiltme yapılarına bakıldığında, karşılıklı konuşma cümlelerinde en az çaba yasası gereği en az enerjyle hemen cevap verebil-

mek için bir ya da birden çok ögenin eksiltilerek soru cevap cümlelerinin kurulduğu görülmektedir. Konuşma cümlelerinde anlatılan konunun bütünlüğü sebebiyle önceki unsur ya da unsurlara gönderme yaparak sonraki cümlede bazı öğelerde eksiltme yapmak bu cümlelerin kuruluş yöntemlerinden biridir.

- Meni eslay olasizmi, bek?

Otabek diqqat va e'tibor bilan qutidorni kuzatib javob berdi:

- Yo'q, amak (Qodiriy, 1994a: 5).

- "Beni hatırlıyor musun beyefendi?

Atabek hazinedarı dikkat ve hürmetle izleyerek cevap verdi:

- Yok, amca."

Yukarıda karşılıklı konuşma cümlelerinden oluşan metinde "men" öznesi, "sizni" nesnesi ve "eslay olmayman" yüklemi eksiltilmiştir. Cümlede eksiltilen bu öğeler (*Yo'q, men sizni eslay olmayman.*) metnin bağlamından yani derin yapısından anlaşılmaktadır. Bu örnekte de görüleceği gibi cümlelerde eksiltme yapıları kullanıldığında cümlenin tam anlamının ortaya çıkarılmasında derin yapıdan faydalanılmaktadır. Uzun metinlerde önceden söylenen öğeleri tekrarlamamak böylece yazıda tasarrufa gitmek amacıyla yukarıdaki örnekte olduğu gibi genellikle birden fazla kelime ya da kelime grubu aynı öğeye bağlanmaktadır (Günay, 2003: 68).

"yo'q" cevabından sonra (Men sizni eslamaymen.)

- Albatta, birisi kun biznikiga marhamat qilasisiz, tuzikmi?

- Xo'b, amak (Qodiriy, 1994b: 5).

Hayır, cevabından sonra (Ben sizi hatırlamıyorum.)

- "Elbette, bir gün bize teşekkür edersiniz, tamam mı?

- Peki, amca."

- Xo'p, Toshkentda qayerda turmoqchisan?

- Yaqında uy beradi, demadingizmi!..

- Qachon aytibman?

- Bugun kechasi... (Qodirov, 2018: 37).

- "Peki, Taşkent'te nerede yaşamak istiyorsun?

- Yakında ev verecek, demedin mi?

- (Bunu) Ne zaman söylemişim?

- Bugün akşam (söyledin)."

- Qayoqqa?

- Ochiq mozorga! (Hoshimov, 2015: 162).

- “Nereye (gidiyorsun)?

- Açık mezarlığa (gidiyorum).”

Otabek xijolatbilan ter chiqardi:

- Toshkandan nima maqsadda kelgenimni bilasizmi?

- Bilamiz, - deb kuldi qutidor.

- Sizni bunday ishka rizoliq uchun kim va nima majbur etadir? (Qodiriy, 1994a: 79).

“Atabek utanarak ter döktü:

- Taşkent’ten ne için geldiğimi biliyor musunuz?

- (Taşkent’ten ne için geldiğini) Biliyoruz, diye güldü hazinedar.

- Sizin böyle bir işe razı gelmenizi kim ve ne zorluyor?”

Sonuç

Özbek Türkçesi dil bilgisi çalışmalarında eksiltme konusunun daha çok ses bilgisi düzeyinde ve az olmakla birlikte, ek düzeyinde incelendiği görülmüştür. Eksiltme konusu, “en az çaba yasası” ya da “en az enerji ilkesi” çerçevesinde konuşma dilinde ortaya çıkan, daha çok ağızlarda görülen ve kullanımda yaygınlaşmasına bağlı olarak yazı dilinde de görülen bir dil bilgisi hadisesidir.

Eksiltmeler, Türkiye Türkçesinde daha çok ayrı ayrı olmakla birlikte ses bilgisi, kelime bilgisi ya da cümlede eksiltme şeklinde de ele alınmaktadır. Hâlbuki eksiltme konusu ses, kelime, kelime grubu, cümle ve metin gibi oldukça geniş bir alanı kapsayan bir dil olayıdır. Biz de bu çalışmada Özbek Türkçesinde eksiltme olayını ses, kelime, kelime grubu ve cümle düzeyinde dört ana başlık hâlinde incelemeye çalıştık.

Yapılan çalışmada Özbek Türkçesinde günlük konuşma dilinde sıklıkla karşılaşılan ve bununla birlikte yazı dilinde de örnekleri görülen eksiltme yapıları tespit edilip incelendi. Özbek Türkçesinde tespit edilen eksiltme örnekleri daha çok ek ve kelime düzeyinde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde, konuşma dilinde ek düzeyinde oluşan eksiltmeler yazı diline pek geçirilmez. Ancak Özbek Türkçesinde konuşma dilinde ses ve ek düzeyindeki eksiltmeler yazı dilinde sık karşılaşılan bir durumdur.

Kelime düzeyindeki eksiltme örneklerinde sıfat, edat, bağlaç türündeki kelimeler ayrı ayrı verilmek yerine tek bir başlık altında toplanmıştır. Kelime düzeyinde daha çok sıfatlarda ses eksiltmesi görülmektedir. Bunun ardından edatlar gelmektedir.

Birleşik fiillerde “ol-, yot-, yubor-“ yardımcı fiilleri ile yapılan kelime gruplarında eksiltme hadisesi oluşmaktadır.

Cümle düzeyinde öge eksiltmelerinde belirli bir ögeye bağlı kalmaksızın yüklem, özne, nesne ve tümleçlerde eksiltmeler olmaktadır. Kimi zaman da karşılıklı konuşma cümlelerinde birden fazla ögenin eksiltildiği görülmektedir. Eksiltmeler, ortak olan öğeleri tekrar kullanmak yerine, cümlede akıcılığı sağlamak ve anlatımı hareketlendirmek üzere meydana gelmektedir. Tabi ki burada da en az çaba, az enerji ön plandadır.

Biz bu çalışmada Özbek Türkçesinde eksiltme konusu ses, ek, kelime grubu ve cümle düzeyinde biraz daha geniş bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Elbette çalışmada verilen örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Bununla birlikte karşılaştırmalı lehçe çalışmalarında eksiltme konusunun daha ayrıntılı bir şekilde ele alınma gereği açıktır.

Kısaltmalar

BA	Bolalar Adabiyoti
JB	Jinlar Bazmi Qodiriy
OBY	O‘rtada Begona Yo‘q
OXM	O‘zbek Xalq Maqollari

Kaynakça

- Ahmad, S. (1975). *Qirq Besh Kun*. G‘afur G‘ulom Nomidagi Adabiyot va San’at Nashriyoti.
- Ahmad, S. (2016). *Qarako‘z Majnun*. Toshkent: Sano-Standart Nashriyoti.
- Anvar, S. (2012). “Poyezd-Poyezd” (Hajviya). Toshkent: O‘zbekiston Adabiyoti va San’at Gazetasi, S. 36.
- Avloniy, A. (2009). *Tanlangan Asarlar*. Toshkent: Ma’naviyat Nashriyoti.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Baydemir, H. ve Yuldashev, M. ve Özkaya, Y. (2018). *Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı (Şiir, Hikâye, Roman, Piyes)*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Coşkun, M. V. (2014). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6 th Edition. USA: Blackwell Publishing.
- Davron, X. (2006). *Tarixiy Hikoyalar*. Toshkent: Sharq Nashriyot Matbaa Kompaniyasi.
- Davronbekovich, T. U. (2017). *Koinotda Yumronqoziq Inlari Geometriyasi*. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Fizika Fakulteti Fizika Yo‘nalishi Nazariy Fizik va Kvant Elektronika Kafedrası Dissertatsiya Ishi.
- Demirci, K. (2015). “En Az Çaba Yasası ve Kazak Türkçesindeki Yaygın Örnekleri”. *bilig*, Kış 72, 25-42.

- Ediskun, H. (2005). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Efendioğlu, S. ve İşcan, A. (2010). “Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, 121-143.
- Eker, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ferrero, G. (1894). “L’inertie mentale et la loi du moindre effort”. *Revue Philosophique de la France et de l’étranger*, 37, 169-182.
- Gemalmaz, E.(1997). *Standart Türkiye Türkçesi (STT)’nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Hâlinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gültekin, M. ve Koraş, H. ve Kurbanova, M. (2019). *Özbek Türkçesi (Gramer-Metin-Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Gümüşatam, G. (2013). “Eksiltim (Ellipsis) ve Türkçede Eksiltim Türleri”. *Turkish Studies*, 8/1, 1539-1552.
- Günay, D. (2003). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Hamroyev, M. A. (2008). *Ona Tili*. Toshkent: O‘qituvchi Nashriyoti.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Kitabevi.
- Hojiyev, A. Ve Nurmonov, A. Ve Zaynobiddinov S. vd. (2001). *Hozirgi O‘zbek Tili Faol So‘zlarining Izohli Lug‘ati*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririyati.
- Hoshimov, O‘. (2015). *Dunyoning ishlari*. Toshkent: Yangi Asr Avlodi.
- Jamolxonov, H. (2005). *Hozirgi O‘zbek Adabiy Tili*. Toshkent: Talqin Nashriyoti.
- Jumaboyev, M. (2004). *Bolalar Adabiyoti (Pedagogik Yo‘nalishdagi Kollejlar Uchun)*. Toshkent: O‘qituvchi Nashriyot-Matbaa İjadiy Uyi.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kudaşev, G. H. (2011). “Tatar Türkçesinde Fonetik ve Morfolojik Değişiklikler”. Çev. Ercan Alkaya. *Turkish Studies*, 6/1, 322-357.
- Kumova M., S. (2008). “Türkçe’de Kullanılan İşlev Kelimelerin Zipf 1.Kanunu Esasında Değerlendirilmesi”. *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi* 23/2: 467-475.
- Malik, T. (2008). *Davron*. Toshkent: ziyouz.com
- Martinet, A. (1955). *Economie Des Changements Phonétiques (Traite De Phologie diachronique)*. Berne: A. Francke.
- Mirzayev, T. ve Musoqulov, A. ve Sarımsogov, B. (2005). *O‘zbek Xalq Maqollari*. Toshkent: Sharq Nashriyoti.
- Mustaev, K. ve İşniyazova, S.S (2013). “Semerkant Devlet Üniversitesinde Özbek-Kırgız Edebiyat Bağlantılarının Karşılaştırmalı Tipolojik Çalışma Temelleri”. *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 1/2: 322-329.

- Niyoziy, H. H. (1958). *Tanlangan Asarlar-Birinchi Tom (She'rlar)*. Toshkent: O'zbekiston Davlat Badiiy Adabiyot Nashriyoti.
- Niyozmetova, R. ve Samigova, J. ve Mirmaxsudova, M. (2013). *O'zbek Tili I (Akademik Litsey Rus Guruhlari Birinchi O'quvchilari Uchun O'quv Qo'llanma)*. Toshkent: Navro'z Nashriyoti.
- Osim, M. (2019). *Zulmat Ichra Nur*. Toshkent: Yangi Nashr Nashriyoti.
- Öztürk, R. (2005). *Özbek Türkçesi El Kitabı*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Qahhor, A. (1987). *Qo'shchinor Chiroqlari*. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti.
- Qodiriy, A. (1974). *O'tkan Kunlar*. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti.
- Qodiriy, A. (1994a). *O'tkan Kunlar*. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti.
- Qodiriy, A. (1994b). *Mehrobdan Chayon*. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti.
- Qodiriy, A. (2004). *Jinlar Bazmi*. Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti.
- Qodirov, P. (2009). *Humoyun va Akbar*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahriyati.
- Qodirov, P. (2018). *Erk*. Toshkent: Adabiyot Uchqunlari Nashriyoti.
- Rahmatullayev, Sh. (2000). *O'zbek Tilining Etimologik Lug'ati*. Toshkent: Universitet Nashriyoti.
- Rahmatullayev, Sh. (2006). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili (Darslik)*. Toshkent: Toshkent Univertiteti Nashriyoti.
- Reshetov, V. V. ve Ibrohimov, S. I. ve Tursunov, U. T. ve Kamolov, F. K. (1966). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili I Fonetika, Leksikologiya, Morfologiya*. Toshkent: O'zbekiston SSR Fan Nashriyoti.
- Strazny, P. (2005). *Encyclopedia of Linguistics*. New York: Taylor & Francis Group.
- Tursunov, U. ve Muxtorov, J. ve Rahmatullayev, Sh. (1975). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.
- Vahidov, E. (1991). *O'rtada Begona Yo'q*. Toshkent: Yosh Gvardiya Nashriyoti.
- Vohidov, E. (2000) *Saylanma (Birinchi Jild) Ishq Savdosi*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa.
- Yaman, E. (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yavuz, E. (2020). "Kazak Türkçesinde Ek, Kelime ve Kelime Gruplarında Görülen Eksiltim Üzerine". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 68, 213-244.
- Yelok, V. S. (2016). *Erkin Vahidov'un Şiirleri Üzerine Dil ve Üslup Çalışması*. Ankara: Bengü Yayınları.

- Zipf, G. K. (1949). *Human Behavior and the Principle of Least Effort: An Introduction to Human Ecology*. Cambridge: Addison-Wesley Press.
- Zülfikar, H. (2006). “Doğru Yazalım Doğru Konuşalım”. *Türk Dili*, 649, 56-61.

Genel Ağ Kaynakçası

- <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/said-anvar-1962/said-anvar-poyezd-poyezd-hajviya> erişim tarihi: 24.02.2022.
- https://uzsmart.uz/kitoblar/files/Badiiy%20Kitoblar/Toxir%20Malik/Tohir%20Malik%20Davron%20%28qissa%29%28Lotin%29_%5Buzsmart.uz%5D.pdf.

Extended Summary

Linguistics examines how a language has undergone a process of change from the time it was used to the present day, in what ways it is used today, along with the phonetic and morphological features of the language, as well as the interaction of the language with other languages with its own unique methods.

Languages have been in a constant change and development in terms of phonetics and morphology since they started to be used. Many factors play a role in this change, such as the geography where people who use that language live, changes in their religious beliefs, their trade with people from other nations, their travels to see different geographies or to dominate other regions. Many examples of this situation can be given from the past. For example, the shaping of today's European nations by the migration of tribes in the centuries before Christ, or the Oghuzs' immigrating to the west from the 11th century, making Anatolia their home and creating a new written language of their own in the west can be given as examples. Linguistics examines these processes that languages have undergone throughout history.

Languages have used some methods and principles in terms of sound and structure in the process of change they have gone through until today. Language frugality, language economy or, in other words, the law of least effort (zipf's law) are some of these methods used. According to the principle of the law of least effort, unnecessary repetitions should be avoided in the language and the desired expression should be given in the most economical and effective way. While doing this, there should be no deficiencies in terms of meaning. In line with the principle of least effort law, reductions in sound, affix, word or even sentence level can be experienced in order to save time in the language. These structures, which are generally used during speaking, are used in written language over time and become a grammatical structure in the language in accord with the principle of least effort.

As in other world languages, in Uzbek Turkish, which is a branch of contemporary Turkish dialects, ellipsis structures are used in line with the law of least effort. Ellipsis structures can range from a sound to a sentence, which indicates that the ellipsis structures are quite productive. In this study, in accordance with the law of least effort in Uzbek Turkish, ellipsis usage forms were examined at the level of affixes, words, phrases and sentences. The aim of this study is to show the formation forms of ellipsis structures in Uzbek Turkish. For this reason, firstly, the views on the term of ellipsis in linguistics of Turkey and Uzbekistan has been discussed, the terms suggested on this subject are shown, and the law of least effort, which is accepted as the reason for the formation of the ellipsis structure, has been explained. Afterwards, topic was examined based on the examples of ellipsis of affix, word, word group and sentences, which were determined from various works in Uzbek Turkish.

Ellipsis usages, which form the basis of this study, are one of the research topics of linguistics and are evaluated within the law of least effort. Decline begins primarily in spoken language. Ellipsis become generalized as they are used in

written language and become a grammatical subject in linguistics studies. Ellipsis can be at the sound level as well as at the affix, word, phrase and sentence level. In this respect, ellipsis uses are morphologically related to the syntax area as well as directly related to the semantic issue. Because it is necessary to look at the semantic connection of the sentence with the other sentences in the determination of the ellipsis in the word group or sentence level. For this reason, ellipsis uses appear in many fields such as phonetics, morphology, syntax and semantics.

In this study, ellipsis usage forms used in the spoken language of Uzbek Turkish and which have various examples in some Uzbek literary works and periodicals such as newspapers and magazines were examined. In the study, ellipsis was first explained by considering the connection between the law of least effort and ellipsis, then it was examined under five main headings: “ellipsis in affixes”, “ellipsis in words”, “ellipsis in word groups”, “ellipsis in sentence elements”, “ellipsis in speech sentences”. In addition, the perspective of Uzbek linguists on the subject and the terms they use are stated in the narrative of the subject.

In Uzbek Turkish, the ellipsis in affixes can be seen in the time suffix + person suffix structure or in one or both of the case suffixes when two case suffixes are used on top of each other. Word-level ellipsis can occur at the beginning, middle or end of the word. In addition, at the word level, ellipsis in adjectives can be in demonstrative adjectives, interrogative adjectives and qualitative adjectives. There are examples in the form of haplology in verbs with more than one syllable. In the word groups in the form of compound verbs, ellipsis are seen in the structure of “*verb + a adverb verb ol- auxiliary verb*”, in the structure of “*verb + b adverb verb yot- auxiliary verb*”, and in the structure of “*verb + b adverb verb yubor- auxiliary verb*”. In addition, there are examples of ellipsis in word groups in the compound noun structure. Sentence-level ellipsis in Uzbek Turkish has been discussed based on the examples detected in the elements of the sentence. When we look at the ellipsis structures in the elements of the sentence, there are examples where not a certain element but every element such as predicate, subject, object and complement is dropped from use. In other words, it has been determined that different elements are deprecated according to the usage situation. In addition, in many literary works, it has been determined that various sentences has been subtracted in conversational sentences. While determining the ellipsis uses at the sentence level, attention was paid to the meaning of the sentence and its connection with other sentences.

